TIJORAT BANKLARI LIKVIDLILIGINI BOSHQARISHDA REAL VAQT REJIMIDAGI RAQAMLI INDIKATORLARDAN FOYDALANISH

Baxromov Nodirjon Muxammadamin o‘g‘li
AT Xalq banki markaziy apparati Boshqarma boshlig‘i, Vazirlar mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi, mustaqil tadqiqotchisi
Email: nodirjon95.b@gmail.com
ORCID: 0009-0004-5487-7059
+99890 628 95 00

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING

Annotatsiya. Mazkur tezisda tijorat banklari likvidliligini boshqarish jarayonida real vaqt rejimida ishlaydigan raqamli indikatorlardan foydalanishning iqtisodiy ahamiyati, mavjud imkoniyatlari va amaliy istiqbollari yoritilgan. Bank likvidliligi moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, mijozlar oldidagi majburiyatlarni o‘z vaqtida bajarish hamda kutilmagan pul oqimlari o‘zgarishlariga moslashishda muhim o‘rin tutadi. An’anaviy tahlil usullarining ma’lumotlarni kechikib taqdim etishi likvidlilik bilan bog‘liq xavflarni o‘z vaqtida aniqlash imkoniyatini cheklashi mumkin. Shu sababli to‘lovlar dinamikasi, depozitlar harakati, likvid aktivlar ulushi, pul oqimlari tafovuti va qisqa muddatli majburiyatlar kabi ko‘rsatkichlarni raqamli platformalar orqali uzluksiz kuzatish zarurati ortib bormoqda. Tezisda raqamli indikatorlarni yagona monitoring tizimiga birlashtirish va ular asosida erta ogohlantirish mexanizmini shakllantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, bank likvidliligi, raqamli indikatorlar, real vaqt monitoringi, likvid aktivlar, pul oqimlari, moliyaviy barqarorlik, raqamli transformatsiya, erta ogohlantirish tizimi.

Kirish

Zamonaviy bank tizimida moliyaviy barqarorlikni ta’minlash nafaqat bank kapitalining yetarliligi, balki mavjud pul mablag‘larini zarur vaqtda safarbar etish qobiliyatiga ham bog‘liq. Tijorat banklari bir vaqtning o‘zida depozitlarni qaytarish, kredit ajratish, to‘lovlarni amalga oshirish va boshqa moliyaviy majburiyatlarni bajarish bilan shug‘ullanadi. Ushbu jarayonlarda pul tushumlari bilan pul chiqimlari o‘rtasidagi nomutanosiblik likvidlilik xavfining kuchayishiga olib kelishi mumkin. Raqamli iqtisodiyot sharoitida mijozlarning to‘lov odatlari, elektron operatsiyalar hajmi va mablag‘lar harakatining tezligi o‘zgarib borayotgani banklardan likvidlilikni boshqarishning yanada tezkor usullarini talab etadi. Faqat kun yakunidagi hisobotlar yoki davriy moliyaviy ko‘rsatkichlarga tayanish ayrim xavfli tendensiyalarni kech aniqlash ehtimolini oshiradi. Shu nuqtayi nazardan, real vaqt rejimidagi raqamli indikatorlar bankning joriy moliyaviy holatini baholash va ehtimoliy likvidlilik muammolarini oldindan aniqlashning muhim vositasi hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi va metodologiyasi

Tadqiqotning maqsadi tijorat banklari likvidliligini boshqarishda real vaqt rejimidagi raqamli indikatorlardan foydalanish imkoniyatlarini asoslash hamda ularni amaliyotga joriy etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tizimli yondashuv, iqtisodiy tahlil, taqqoslash, mantiqiy umumlashtirish va ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni baholash usullaridan foydalanish nazarda tutiladi. Tahlilning asosiy

yo‘nalishi bank operatsiyalaridan olinadigan ma’lumotlarni likvidlilik xavfini baholash va boshqaruv qarorlarini tezlashtirish bilan bog‘lashdan iborat.

Asosiy qism

Bank likvidliligi bankning o‘z moliyaviy majburiyatlarini belgilangan muddatlarda ortiqcha xarajatlarsiz bajarish imkoniyatini ifodalaydi. Ushbu imkoniyatni to‘g‘ri baholash uchun likvid aktivlar miqdorini aniqlashning o‘zi yetarli emas. Mablag‘larning qachon kelib tushishi, mijozlarning pul yechib olish faolligi, yirik to‘lovlar jadvali va moliyalashtirish manbalarining barqarorligi ham hisobga olinishi lozim. Demak, likvidlilikni samarali boshqarish aktivlar va majburiyatlar o‘rtasidagi muvozanatni uzluksiz kuzatishni talab qiladi.

Real vaqt rejimidagi raqamli indikatorlar bankning axborot tizimlarida shakllanadigan operatsion ma’lumotlarni tezkor ko‘rsatkichlarga aylantiradi. Bunday indikatorlar orqali rahbariyat va risk-menejment bo‘linmalari likvidlilik holatidagi o‘zgarishlarni kuzatishi, belgilangan chegaralardan chetlanishlarni aniqlashi va tegishli choralarni o‘z vaqtida ko‘rishi mumkin. Bunda asosiy ustunlik shunchaki katta hajmdagi ma’lumotlarni yig‘ishda emas, balki ularni qaror qabul qilish uchun foydali axborotga aylantirishda namoyon bo‘ladi. Likvidlilikni raqamli monitoring qilish tizimida bir nechta muhim indikatorlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Birinchidan, likvid aktivlarning jami aktivlarga nisbati bankning tezkor to‘lov qobiliyatini dastlabki baholash imkonini beradi. Ikkinchidan, depozitlar qoldig‘i va ularning o‘zgarish sur’ati mijozlar mablag‘lari barqarorligini kuzatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Uchinchidan, kutilayotgan pul tushumlari va chiqimlari o‘rtasidagi tafovut yaqin muddatda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan mablag‘lar

taqchilligini aniqlashga yordam beradi. To‘rtinchidan, yirik mijozlar depozitlarining konsentratsiyasi va mablag‘larning keskin chiqib ketishi bankning moliyalashtirish manbalariga bog‘liqlik darajasini baholashga xizmat qiladi. Mazkur indikatorlarni alohida-alohida kuzatishdan ko‘ra, yagona raqamli panelda birlashtirish samaraliroq hisoblanadi. Masalan, depozitlar hajmining tez kamayishi, rejalashtirilgan to‘lovlarning ko‘payishi va erkin likvid aktivlar ulushining pasayishi bir vaqtda kuzatilsa, tizim mas’ul xodimlarga ogohlantirish yuborishi mumkin. Bunday yondashuv xavfning faqat yuzaga kelgan oqibatlarini qayd etish bilan cheklanmay, uning dastlabki belgilarini aniqlashga imkon yaratadi. Raqamli indikatorlar asosida ishlaydigan erta ogohlantirish tizimining samaradorligi ma’lumotlarning aniqligi, yangilanish tezligi va indikatorlar uchun belgilangan chegaralarning asoslanganligiga bog‘liq. Chegaraviy qiymatlar bankning biznes modeli, aktiv va majburiyatlar tarkibi, mijozlar bazasi hamda amaldagi prudensial talablarni hisobga olgan holda belgilanmog‘i lozim. Shu bilan birga, barcha ogohlantirishlarni bir xil darajada xavfli deb baholash to‘g‘ri emas. Shuning uchun indikatorlar xavf darajasi bo‘yicha tasniflanishi va har bir darajaga mos boshqaruv choralari ishlab chiqilishi zarur.

Raqamli monitoring tizimini joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, bankning turli axborot tizimlarida saqlanadigan ma’lumotlarning o‘zaro mos kelmasligi, texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmagani, kiberxavfsizlik xatarlari va xodimlarning raqamli kompetensiyalari bilan bog‘liq cheklovlar tizimning ishonchliligiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bundan tashqari, avtomatik indikatorlar har doim ham iqtisodiy vaziyatning barcha omillarini to‘liq aks ettirmaydi. Shu sababli raqamli tahlil natijalari ekspert bahosi, stress-testlar va likvidlilikni boshqarishning an’anaviy vositalari bilan birgalikda qo‘llanishi lozim. Tijorat banklari uchun eng

maqbul yondashuv raqamli indikatorlarni mavjud risklarni boshqarish tizimiga bosqichma-bosqich integratsiya qilishdir. Dastlab asosiy to‘lovlar, depozitlar va likvid aktivlar bo‘yicha ma’lumotlar yagona tizimga birlashtiriladi. Keyingi bosqichda indikatorlarning dinamikasi o‘rganilib, xavf chegaralari va ogohlantirish algoritmlari ishlab chiqiladi. Yakuniy bosqichda esa prognozlash modellari va ssenariyli tahlil vositalari joriy etilib, turli iqtisodiy sharoitlarda bankning likvidlilik holati baholanadi. Bunday ketma-ketlik texnologik xarajatlarni nazorat qilish va tizimning amaliy samaradorligini bosqichma-bosqich oshirishga yordam beradi.

Amaliy takliflar

Tijorat banklarida real vaqt rejimidagi raqamli indikatorlardan samarali foydalanish uchun quyidagi yo‘nalishlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, likvidlilikni baholashga xizmat qiluvchi asosiy indikatorlarni yagona raqamli monitoring platformasiga birlashtirish lozim. Bu ma’lumotlarning takrorlanishini kamaytirib, bankning joriy holati bo‘yicha yaxlit tasavvur shakllantiradi.

Ikkinchidan, indikatorlar uchun ogohlantirish chegaralarini bankning individual risk profili va me’yoriy talablar asosida belgilash zarur. Bunda xavfning kuchayishi bilan avtomatik ravishda mas’ul bo‘linmalarga xabar yuborish mexanizmi yaratilishi kerak.

Uchinchidan, tarixiy ma’lumotlar va joriy operatsiyalar asosida qisqa muddatli pul oqimlarini prognozlash modellarini ishlab chiqish tavsiya etiladi. Bunday modellar kutilayotgan tushumlar va chiqimlar o‘rtasidagi tafovutni oldindan baholashga yordam beradi.

To‘rtinchidan, raqamli monitoring natijalarini stress-testlar va favqulodda moliyalashtirish rejalari bilan bog‘lash lozim. Bu bankning kutilmagan depozit chiqimi, to‘lovlar hajmining keskin ortishi yoki moliyalashtirish manbalarining qisqarishi kabi holatlarga tayyorligini oshiradi.

Beshinchidan, raqamli tizimlarning kiberxavfsizligi, ma’lumotlar sifati va uzluksiz ishlashini ta’minlash zarur. Chunki noto‘g‘ri yoki kechikib kelgan ma’lumotlar asosida qabul qilingan qarorlar likvidlilik xavfini kamaytirish o‘rniga uni kuchaytirishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklari likvidliligini boshqarishda real vaqt rejimidagi raqamli indikatorlardan foydalanish moliyaviy xavflarni tezkor aniqlash, pul oqimlarini samarali nazorat qilish va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish uchun muhim imkoniyat yaratadi. Bunday tizim bankka likvid aktivlar holati, depozitlar harakati va qisqa muddatli majburiyatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni uzluksiz kuzatish imkonini beradi. Raqamli indikatorlarning yagona platformada birlashtirilishi xavf belgilarini o‘z vaqtida aniqlash va tegishli choralarni tezkor belgilashga xizmat qiladi. Biroq ushbu texnologiyalarning samaradorligi ma’lumotlarning ishonchliligi, indikatorlar chegaralarining to‘g‘ri belgilanishi va malakali mutaxassislar ishtirokiga bevosita bog‘liq. Shu sababli raqamli monitoringni an’anaviy risk-tahlili, stress-testlar va favqulodda moliyalashtirish rejalari bilan uyg‘unlashtirish zarur. Taklif etilgan yondashuvni bosqichma-bosqich joriy etish tijorat banklarining likvidlilikni boshqarish tizimini takomillashtirish va moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision. Bank for International Settlements, 2008.
2. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and Liquidity Risk Monitoring Tools. Bank for International Settlements, 2013.
3. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: The Net Stable Funding Ratio. Bank for International Settlements, 2014.
4. International Monetary Fund. Financial Soundness Indicators Compilation Guide. IMF, 2019.
5. Bank for International Settlements. Annual Economic Report. BIS, 2024.

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING